

QUIETA NON MOVERE?

ARZ ARTÚR VEZÉREZREDES VIHAROS NYUGDÍJAS ÉVEI (1918–1935)

LIGETI DÁVID ÁDÁM
tudományos munkatárs
(VERITAS Történetkutató Intézet)

1918. december 1-jén, kevesebb mint egy hónappal az első világháborút az Osztrák–Magyar Monarchia számára befejező padovai fegyverszünetet követően, a széthullott birodalom teljes tábornoki állományát nyugalmazták. Ebbe a körbe tartozott a Dunai Monarchia összes fegyveres erőinek utolsó vezérkari főnöke, dr. h. c. báró strauszenburgi Arz Artúr k. u. k. vezérezredes is (1857–1935).¹ A nyugodt, békés nyugdíjas évek helyett azonban a vén harcos életének egyik legkeményebb időszaka elé nézett, amely az első viláégést lezáró versailles-i békerendszer közvetlen következménye volt. Arz sorsa szinte esszenciáját nyújtja a határokkal szétszabdalt, felfordult Közép-Európa ekkori történelmének. A nyugalmazott generális hamarosan vad pénzügyi és politikai krízis kellős közepén találta magát, így ügyei *nem nyugodhattak*.

Nyugdíjas éveit a vezérezredes tekintélyes summát, 20 ezer koronát kapott ellátásként,² és ekkor úgy tűnt, hogy az elvesztett háború ellenére személyes sorsa elrendeződik. Az események azonban hamarosan drámai fordulatot vettek. Jóllehet a vezérezredesi rendfokozatból következő nyugellátás zavartalan öregkort biztosíthatott volna, a felpörgő infláció hamar felélte az *ancien régime* monetáris megtakarításait. Arz komolyabb ingó és ingatlan vagyonnal nem rendelkezett; egyetlen vagyona az 1914-ben vásárolt bécsi Esteplatz 5. alatt található lakása volt.³

1918 őszének tragikus eseménysorozata azonban nem pusztán anyagi értelemben határozta meg Arz további életét. A Monarchia haderejében betöltött magas beosztása miatt hamarosan republikánus politikai bírálatok keresztútjába került, mivel a fegyverszünet következményeiért a közvélemény az uralkodó mellett a vezérkari főnököt tartotta elsősorú felelősnek. Ennek megfelelően a megszülető Osztrák

¹ Arz valójában sohasem írta így nevét, amikor a magyaros formát használta, az Arz Artur alakot alkalmazta. Ezt a névalakot 1903-tól kezdte használni, amikor feleségül vette thomkaházi és falkusfalvi Thomka Stefániát.

² Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv (ÖStA-KA) Pensionsbuch V. 7. Georg LUDWIGSTORFF: *Die Generalobersten der k. u. k. Armee und ihre Orden und Auszeichnungen*. PhD disszertáció. Wien, 1994. (kézirat) 253–254.

³ Pontosabban a tábornok 1913. május 21. és 1918. június 6. között a négyes, ezután pedig a nyolcas számú lakásban élt. Wiener Stadtarchiv, Meldeunterlagen.

Köztársaság számára a tábornok kényelmetlen személlyé vált. Az új osztrák állam a világháború két eseménye kapcsán még 1918 végén vizsgálatot folytatott le kötelezettségszegés vádjával. Ennek során egyrészt Oskar Potiorek tábornagy szerepét firtatták az 1914. évi balkáni hadjáratban, másrészt Arzét az 1918. évi piavei kudarcban, illetve a balsikerű fegyverszünetben.

A vezérezredes szilárdan kitartott ártatlansága mellett, hangsúlyozva, hogy a fegyverszünettel együtt járó kapitulációt felülről kellett jóváhagyni, mint az a przemysli kapituláció esetében is történt.⁴ Kiemelkedő fontosságúnak vélte Linder parancsának közzétételét, amellyel a magyar kormány egyoldalúan beszüntette a harcot, és a vezérezredes a háború után joggal hangsúlyozta: „minthogy a magyar csapatok a kormányuktól érkező utasítás szerint letették a fegyvert, arra kényszerültem, hogy elrendeljem a harc általános leállítását, amellyel megakadályoztam a csapatok közötti küzdelmet és az értelmetlen vérontást”.⁵

Az első vizsgálatot az új Osztrák Nemzetgyűlés folytatta le; a testület egy vizsgálóbizottságot állított fel a háborús kötelezettségszegések megállapítására. A vizsgálat hátterét egy kétharmados többséggel 1918. december 19-én elfogadott törvény biztosította.

A képviselők érdeklődésének homlokterében elsősorban az 1918. júniusi offenzíva állt, azonban a nemzetgyűlés megállapította, hogy „az adatok nem elegendők arra, hogy konkrét személyi felelőst nevezzen meg a magasabb parancsnokságok részéről”.⁶

Bár a vádak nem voltak megalapozatlanok a tábornokkal szemben, mégis ki kell emelni, hogy Arz végül sikerrel hozta tető alá a fegyverszünetet, és ez lehetővé tette a csapatok egy részének rendezett hazavonulását. Arz amellett, hogy több ezer ember életét mentette meg a tűzszünet deklarálásával, megakadályozta, hogy az antant teljesen felmorzsolja csapatait, egyben meggátolta, hogy még jelentősebb hadianyagkészletek kerüljenek az ellenség kezére, ezzel pedig lehetővé tette német szövetségese számára a harc folytatását. A tábornok eredményeinek köszönhetően Julier Ferenc joggal vethette papírra azt a meglátást, hogy az új magyar kormánynak rendelkezésére állt az a haderő, amellyel megvédhette volna az ország integritását, mert a csapatok zömének demobilizálására már a hátszágban került sor. Paradox módon ekként a padovai fegyverszünet aláírása a Tanácsköztársaság fegyveres ellenállásának, és a Vörös Hadsereg sikereinek alapjait is biztosította.

⁴ ÖStA-KA Kommissionsakten B/16/19–62.

⁵ Edmund GLAISE-HORSTENAU – Rudolf KISZLING (szerk.): *Österreich-Ungarns letzter Krieg*. Band I–X. Wien, 1930–1938. VII. 734.

⁶ Oskar REGELE: *Gericht über Habsburgs Wehrmacht. Letzte Siege und Untergang unter dem Armee-Oberkommando Kaiser Karls I., Generaloberst Arz von Straussenburg*. Wien–München, 1968. 108.

A nyugdíjba lépett Arz a Monarchia generalitásához hasonlóan néhány hét alatt lelépett a történelem színpadáról. Mi több, az új Osztrák Köztársaságban fájdalmasan hamar valódi, élő anakronizmussá változtak a birodalom egykori tábornokai, akik azonban szoros kapcsolatot ápoltak egymással.⁷

A nyugalmazott Arz hamarosan legfőbb pártfogójától, IV. Károlytól is búcsút kellett, hogy vegyen: utolsó találkozójukra 1919. március 23-án került sor. A száműzésre kárhoztatott egykori császár ekkor hagyta el Ausztriát, és a hozzá hűséges, Bécs környékén élő alattvalók búcsúztatták. Arz szintén részt vett az eseményen.⁸ 1919 legnagyobb csapása azonban a saint-germaini békeszerződés aláírása volt, amely szeptember 10-én *de iure* is felszámolta a Monarchiát. Az esztendő végzatúráihoz tartozott, hogy a vezérezredest igazolási eljárás alá vonta a Magyar Királyi Honvédség, így bő dokumentációval kellett bizonyítania, hogy nem volt részese a Tanácsköztársaság diktatúrájának.⁹

Ennek az eljárásnak már csak azért is gyorsan kellett alávetnie magát, mert nyugdíját továbbra is a Magyar Királyság biztosította, amely azt a bécsi katonai misszióján keresztül fizette ki.¹⁰ 1921 januárjától azonban a nyugdíj folyósítását Románia folytatta, mert a tábornok nem optált, azaz a trianoni békeszerződés értelmében román állampolgárrá vált.¹¹ Ekkor – a mai szemmel némileg bizarr módon – a tábornok román nyugdíjból élt meg Bécsben! Nem egészen világos, hogy a vezérezredest milyen prekonceptiók alapján vélte úgy, hogy annak a Romániának megbecsült polgárává válhat, amely ellen a világháború folyamán meghatározó beosztásban harcolt: vezérkari főnöki kinevezése előtt 1916. augusztus 16-tól 1917. február 27-ig a k. u. k. I. hadsereg parancsnoka volt, amely Erdélyt védelmezte a román hadba lépést követően. A vezérezredest valószínűleg úgy vélte, hogy Románia hosszabb távon fizetőké-

⁷ Például Arz rendszeres vendége volt Arthur von Bolfrasnak, aki Ferenc József idején vezette Öfelsége Katonai Irodáját. Karl SCHULDA: *Generaloberst Freiherr Arthur von Bolfras. Generaladjutant und Vorstand der Militärkanzlei Seiner Majestät Franz Joseph I.* Wien, 1993. (PhD disszertáció, kéziratban) 469.

⁸ Elisabeth KOVACS: *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie?* Wien, Böhlau, 2004. 544. Arthur ARZ von Straussenburg: *Zur Geschichte des Grossen Krieges. Aufzeichnungen von Generaloberst Arz.* Wien–Leipzig–München, Rikola Verlag, 1924. 386. ARZ (1924).

⁹ A vizsgálat rendjét a Honvédelmi Minisztérium, 1919. évi *Rendeleti Közlöny* 52. szám biztosította. Az igazolási eljárásról és Arz válaszáiról ld. David Adam LIGETI: *Der Zusammenbruch des österreichisch-ungarischen Heeres im Jahre 1918 laut der Bestätigungspapiere von Arthur Arz von Straussenburg.* In: MAJOROS István – LIGETI Dávid (szerk.): *Öt kontinens. Az Új- és Jelenkori Egyetem Történeti Tanszék közleményei.* Budapest, ELTE, 2009. 279–293.

¹⁰ Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár (HIM-HL HM), Honvédelmi Minisztériumi iratok (1920) Nr. 322 404/32.

¹¹ HIM-HL HM (1921) Nr. 132 174/4. Arz ekkor levélben erősítette meg, hogy nem kíván a Magyar Királyság állampolgára maradni, ebből következően vált romániai illetőségűvé.

pesebb kifizetőhely lesz azzal a csőd szélén táncoló Magyarországgal szemben, amelynek életképességét éppen Ausztriában kérdőjelezték meg igen erős módon. Mindazonáltal a generális hamarosan keserű leckét kapott a XX. századi kelet-európai történelemtől...

Arz nyugdíjas évei során a politikától visszavonultan élt. Nem vett részt Károly két, magyarországi visszatérési kísérletében, ugyanakkor – a legitimista álláspontnak megfelelően – úgy vélte, hogy a magyar király nem puccskísérletet tett, hanem pusztán uralkodói jogait kívánta továbbgyakorolni.¹² Apolitikus magatartása ellenére a nyugalmazott vezérezredes viszonylag sűrűn volt bécsi és budapesti veterán-találkozók, előadások, diplomácia fogadások díszvendége.¹³ Legfontosabb közéleti szerepvállalása IV. Károly 1922. áprilisi halálakor történt: ekkor a száműzött uralkodóért bemutatott gyászmisén való részvételre szólította fel a k. u. k. katonai elitet,¹⁴ így nyíltan az Osztrák Köztársaság hivatalos politikai állásfoglalásával ellentétesen cselekedett.

Ám ekkor nem a megcsönkített Ausztria, hanem a diadalittas Romania Mare okozta a legsúlyosabb érvágást az öregedő tábornoknak. 1923. április 1-én Braşianu személyes döntése nyomán az erdélyi, bánáti, valamint bukovinai illetőségű k. u. k. katonatiszti nyugdíjak fizetését megtagadta a román állam azon személyek esetében, akik nem Romániában éltek.¹⁵ Ennek nyomán rövid időn belül megingott ezen személyek helyzete, ezért Arz – rangidős tábornokként – 72 nyugdíjas nevében július 11-én Bethlen István magyar miniszterelnökhöz fordult segítségért. A magyar politikai vezetés augusztus 20-án kelt válasza elutasította Arz beadványát, és „céltalannak” ítélte, hogy „Arz személyesen közbenjárjon a kérdésben”.¹⁶ Az elutasításban a magyar állam katasztrófális pénzügyi helyzete miatt jelentős szerepet játszott az a tény, hogy az érintettek nem kívántak optálni korábban, ezért idegenként tekintettek rájuk.

A tábornok megsegítésére az egykori – zömében német-osztrák – vezérkari tisztek pénzalapot hoztak létre. 1924 márciusában pedig drámai hangú levélben fordultak az egykori bajtársakhoz. A többek között Conrad által aláírt levél kendőzetlenül foglalta össze a vezérezredes anyagi helyzetének alakulását, de egyben a k. u. k. katonai elit lovagiasságáról és összetartásáról is hűen tudósít.

¹² ARZ i. m. 386.

¹³ Például: Koszorúzás a bécsi Hősök emlékművénél. (1930. május 25.) Emlékmise a „Vilmos bakák elesett tagjaiért”. (1932. február 6.) Gróf Bethlen István tiszteletére rendezett bécsi fogadás. (1931. január 26.) Erzsébet királyné szobrának leleplezése Budapesten. (1932. szeptember 26.) Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) K 428. a) sorozat Magyar Távirati Iroda Napi hírek, napi tudósítások alapján.

¹⁴ *Neues 8 Uhr Blatt* (1922. április 3.) Nr. 2252. 1.

¹⁵ MNL K 28 1. csomó 2. tétel (Belügyminisztérium) 10375/1923.

¹⁶ MNL K 28 1. csomó 2. tétel (M. kir. miniszterelnök) 5425/1923. (1923. VIII. 20.)

„A közös fegyveres erő utolsó vezérkari főnöke, báró Arz von Straussenburg vezérezredes, aki a Katonai Mária Terézia-Rend parancsnoka, régi hadseregünk sok más bajtársához hasonlóan bizonyos utódállamok magatartása miatt nyugdíj nélkül maradt. Ez mintegy 700 ezer osztrák koronára rúg, kifizetése azonban romániai tartózkodáshoz van kötve. Eltekintve ezen pénzösszeg elégtelenségétől, és az Erdélyben is jelentkező lakáshiánytól, báró Arz vezérezredes esetében még az a nehezítő körülmény is fellép, hogy hadsereg-parancsnokként vezető szerepe volt Erdély 1916-os visszahódításában.

Hogy a legrosszabbat megakadályozzuk, szükséges, hogy nagyvonalú, bajtársias cselekvés történjen, amely az egykori vezérkari főnök számára pótolja a hiányzó nyugállomány élvezetét, anélkül, hogy az egyes embereket, akik evégből adakoznának, ez érezhetően megterhelné.

A vezérkarból előléptetett, ausztriai, illetve – lehetőség szerint – más utódállami illetőségű tábornokok és az egykori vezérkari tisztek esetében havi 10 ezer korona biztosítására van szükség további rendelkezésig. Ezt az adományt Öexcellenciája, báró Arz vezérezredes úr nyugállományának biztosítására fordítjuk. Minden egyes résztvevő kap egy letéti jegy-füzetet; aki többet biztosítana havi tízezer koronánál, tegye ezt hallgatólagosan, úgyszintén lehetőség van arra, hogy a hozzájárulást negyed-, fél-, ill. egész évre vonatkozóan teljesítsük.

Báró Arz vezérezredes úr nem fog arról értesülni, ki és mennyi hozzájárulást ad. Számára ez csupán a hiányzó állami támogatás bajtársi kötelesség szellemén alapuló pótlását jelenti.”¹⁷

A vezérezredes azonban nem adta fel a magyar állammal való küzdelmét, és 1924 augusztusában magához Horthy Miklós kormányzóhoz intézett levelet.¹⁸ Arz végül – nem utolsósorban magyar barátai közbenjárásának köszönhetően – elérte, hogy 1925. július 29-én visszahonosították. Ezt követően 1925. október 28-án az állampolgársági esküt is letette, és elismerték budapesti illetőségét, annak ellenére, hogy életvitelszerűen Bécsben élt. Az ismét magyarrá vált Arz 1926. február 15-én kegydíj megállapítását kezdeményezte a kormányzónál. Eltekintve az 1926. évi magyar bürokratikus eljárás részletes bemutatásától,¹⁹ rögzíthető a tény, hogy 1926. június

¹⁷ ÖStA-KA Nachlass (NL) Arz B/63 Nr. 16.

¹⁸ HIM-HL HM (1924) 16. 521/4.

¹⁹ Arz aktája a Honvédelmi Minisztérium mellett a Pénzügyminisztériumban is megfordult, ahol valószínűleg nem igazán fogadták a kormányzó döntését pozitívan, hiszen a miniszter így fogalmazott: „egészen kivételesen, és anélkül, hogy ez a jövőben bármely esetben praecedensül szolgálhatna, hozzájárulok ahhoz, hogy [...] Arz megszerezze az állampolgárságot, és [...] kegydíj engedélytessék”. M. kir. Pénzügyminisztérium 49 211/1926/IV. B. Az ügyirat másolata: HIM-HL HM (1935) 4.

12-én Horthy teljesítette a vezérezredes kérését, és a rendfokozatának járó nyugdíj 80%-os mértékű kegydíjban részesítette, visszamenőleg 1925. november 1-től. A Kormányzói Katonai Iroda indoklásában a következőket írja: „a Kormányzó Úr [...] a közelmúlt eme magas állású, egyik legkiválóbb és legképzettebb katonai nagyságának előrehaladott korában elviselhetetlenül súlyos anyagi helyzetét a legteljesebb mértékben méltánylandónak, és magas korára való tekintettel, már csak katonai szempontból is enyhítendőnek kegyeskedik tartani”.²⁰

A kegydíj 1926-ban 10 millió 880 ezer koronát tett ki, majd a valutareformot követően 1934-ben 784 pengő folyósítását jelentette, amikor „havi 200 fixszel az ember könnyen viccelt”, így jelentékeny juttatásnak számított: Arz nyugodt életvitelét biztosította Bécsben.

Horthy igen nemes gesztusát volt osztrák bajtársai megkönnyebbülve fogadták, és az Arzot támogató alapok beszüntették működésüket. Erről az időszakról a tábornok Ronge altábornagyhoz írott levele mutatja be számunkra Arz kinszenvedését.

„Megindultan gondolok vissza arra a napra, amelyen Te, Kedves Barátom, kinyilvánítottad, hogy biztosítva van számomra havi támogatás, amíg nyugdíjat kapok valahonnan. Nehéz szívvel döntöttem úgy, hogy ezt az áldozatot elfogadom a csak a fizetésükre, illetve nyugdíjukra utalt bajtársaktól, abban a hitben és reményben, hogy belátható időn belül sikerrel járok, és nyugdíjat kapok valahonnan.

Most, amikor a hön áhított pillanat elérkezett, szeretnék megkérni, hogy a Te megfelelő szokásod szerint fejezd ki legmélyebb köszönetem, az áldozatkész bajtársaknak, akik az én – saját hibámon kívülálló – szükséghelyzetemben tisztos és bőkezű támogatást biztosítottak. Szólnom kell e döntés nagyságáról, azaz hogy a saját, kevés eszökből egy régi bajtársat kellett e módon támogatni. Mindez a régi, tiszteletet érdemlő hadsereg szellemiségének következménye volt, egyenes és klasszikus példája az igaz és hű bajtársiasságnak, amely az osztrák–magyar hadsereget mindig is jellemezte.

Amint értesültem róla, a méltányossági adományt visszamenőleg 1925. november 1-jétől fizetik ki: így magától értetődő, hogy ettől az időponttól 1926. június 1-jéig megkapott támogatási összeget – 25 millió koronát – más irányú felhasználás végett visszafizetek.”²¹ A tábornok azt is vállalta, hogy a vezérkari tisztek támogatási alapjába immár befizető félként csatlakozik.

Mint korábban említettük, épp e megrendült anyagi helyzet eredményezte, hogy Arz megrendült anyagi helyzete következményeként számos cikket, tanulmányt pub-

²⁰ Kormányzói Irodai ügyiratszám: 1002/KI/1926 280.

²¹ ÖStA-KA NL Arz B/63 Nr. 16.

likált, és rendszeres interjúkat adott – az egykori ellenségek sajtóinak is.²² 1927. április 26-ától Arz a Katonai Mária Terézia Rend rendi káptalanjának elnöke lett, és ezt a funkcióját haláláig betöltötte.²³ Ebbéli tevékenysége révén a Rend történelmének zárófejezete is a nevéhez köthető, tekintve, hogy az utolsó kitüntetések átadására 1931-ben került sor, majd a káptalan beszüntette a Rend működését. 1926 után úgy tűnt, hogy a vezérezredek nyugodt évekre számíthat, mígnem 1929. március 23-án egy magyar parlamenti vita ismét felforgatta Arz életét.

Báró Kray Iván képviselő interpellációval fordult a honvédelmi miniszterhez a következő címmel: „Hajlandó-e a honvédelmi miniszter úr aziránt intézkedni, hogy magyar állampénztár ne folyósítson, legfeljebb egészen különös és méltányos esetekben nyugdíjat, illetve kegydíjat olyan egyének részére, akik állandóan külföldön tartózkodnak?” A képviselő a sajtóban megjelent adatokra hivatkozva tette meg indítványát, különösen amiatt, hogy számos határon túlra került, majd elűzött tisztviselő esetében az állam nem biztosított nyugdíjat. Az interpelláció során a képviselő egy felvidéki tisztviselő helyzetét hozta fel konkrétan, amikor Kun Béla képviselő megjegyezte, hogy „Arz báró ellenben kap nyugdíjat”.²⁴ Bár Kray név szerint nem említette meg a vezérezredest, az általa mondottak kényelmetlenül és legjobban az egykori vezérkari főnökre illettek. Lehetetlennek nevezte, hogy „számos olyan egyén kapjon ettől a szegény országtól nyugdíjat, akinek Magyarországhoz soha semmilyen köze nem volt, aki lehetett bár jó hadvezér, de a magyar haza iránti kötelezettségeivel nem is gondolt soha, ma is állandóan külföldön él”.²⁵ Arz pechjére a '48-as idők lázában égő Horthy-rendszer képviselői azt is felhánytorgatták, hogy abban az Ausztriában költik el ezt a nyugdíjat, amely „ellenségeinkhez szegődött, és ezeréves hazánk területének egy részét tőlünk elrabolta”. Ráadásul *ultima ratioként* az is napirendre került, hogy 1918 elején József főhercegen kívül egyetlen más tábornok sem támogatta az önálló magyar haderő ügyét.

Gróf Csáky Károly honvédelmi miniszter válaszában kifejtette, hogy a felvetett kérdés nem tisztán honvédelmi jellegű. A miniszter adatai szerint ugyanis 662 polgári és 488 katonai nyugdíjas tartózkodott külföldön, egyben védte a közös hadsereg becsületét is, mert „annak tisztjei a harctéren véreztek a magyar integritásért”. Ekkor Kun közbevetette, hogy „Arz a koronatanácson ellene volt a magyar nemzeti szellem

²² Például 1929-ban interjúkat adott az Echo de Parisnak. MNL K 428. a) sorozat, Magyar Távirati Iroda Napi hírek, napi tudósítások. (1929. december 4.) Idesorolhatjuk továbbá az olasz Magrininek adott interjúját is. Arthur ARZ von Straussenburg: *Kampf und Sturz der Kaiserreiche*. Wien–Leipzig, Günther Verlag, 1935. 242–252.

²³ BALLA Tibor: *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok és táborszernagyok*. Budapest, Argumentum, 2010. 61.

²⁴ *Képviselőházi (KH) Napló*. Budapest, Athenaeum, 1918–1944. 1929: XVIII. 300.

²⁵ Uo. XVIII. 301.

érvényesítésének”. A miniszter megvédte a nyugdíj-folyósításának rendszerét, egyben felhívta a figyelmet: ha ezek az emberek családostul hazatérnek, az további 3000 ellátandó embert jelentene itthon, és jelentős költözködési költségek is felmerülnek. Ekkor Csáky részletesen ismertette Arz esetét is, kiemelve, egyben megszeptve is a múltat, hogy a trianoni katasztrófa után azért nem kérte rögtön a magyar állampolgárságot, mert „nem kívánta az amúgy is agyonnyomorított magyar államot még a saját nyugdíjával is megterhelni”.²⁶ Csáky, aki saját bevallása szerint baráti viszonyt ápolt a vezérezredessel, hosszasan próbálta igazolni a tábornok magyar érzületét, ebbéli igyekezetét azonban csak csúsztatásokkal tudta teljesíteni, például azt állította, hogy Arz „állandóan magyar csapattestekben szolgált”.

Jöllehet mind a képviselő, mind a Képviselőház tudomásul vette, és elfogadta a miniszteri választ, a kedélyek nem nyugodtak meg a kérdésben, amely leginkább a vezérezredesre fókuszált.

1930-ban a gazdasági világválság közepette az került a képviselők érdeklődésének homlokterébe, hogy a tömérdek rokkant-igény közepette, miért van több tábornokfeleségnek – köztük Thomka Stefániának – nagytrafikja?²⁷ 1930 májusában pedig azzal rágalmazta az egyik képviselő a vezérezredest, hogy román állampolgárként juttatásokat kap Romániától, ezért mondjon le magyar kegydíjáról.²⁸ A tábornok legnagyobb bűne a már említett 1918. januári magatartása volt az önálló nemzeti hadsereg kérdésében, ekkori elutasító álláspontját vissza-visszatérően felhánytorgatták az ellenzéki képviselők, egyben fanyalogtak, hogy a kormány kegydíjat állapított meg számára.²⁹ Felesége trafikja esetében pedig azt állították, hogy annak jövedelméből tíz rokkant családja is megélhetne.³⁰

1931 fontos változást hozott a tábornok életében: a korábbi viták hatására a magyar nyug- és kegydíjban részesülőket kötelezték arra, hogy életvitelszerűen Budapesten éljenek.³¹ Ezért Arz 1931. december 27-étől budapesti lakcímmel is rendelkezett!

²⁶ Uo. XVIII. 303.

²⁷ *KH Napló* 1927:XXVII. 283.

²⁸ *KH Napló* 1930:XXVII. 352.

²⁹ Kun Béla (1878–1949) pártönkivüli ellenzéki képviselő járt mindig a bírálókat élén. „Személyileg nem kifogásolom, de tekintettel arra, hogy óriási nagy nyugdíjterheket kénytelen viselni a honvédelmi tárca, megemlíteni vagyok kénytelen, hogy hozzánk semmi érzéssel és rokonsági szállal nem fűzött tisztek tőlünk busás nyugdíjat kapnak.” *KH Napló* 1931:XXVII. 335.

³⁰ *KH Napló* 1933:XVII. 20.

³¹ A Magyar Táviratai Iroda lapszemléje szerint „a Stunde jelenti, hogy a legközelebbi napokban egész sor magasállású katonai és volt közös tisztviselő [...] költözik Magyarországra, mert különben nyugdíjukat csak nagy csökkentéssel kapnák a magyar államtól. A lap szerint több száz család költözése várható, de személy szerint csak Arz vezérezredest említi meg”. MNL K Magyar Távirati Iroda Lapszemle 1927–1935. (1931. december 31.)

Miután egy Tóth Mihály százados álnevű egyén 1932. február 9-én feljelentette a vezérezredest, miszerint „színlag, a látszat kedvéért költözött Budapestre”, ismét az érdeklődés homlokterébe került az egykori vezérkari főnök. Kompromisszumos megoldásként engedélyezték részére a külföldi tartózkodását, de néhány napot havonta Budapesten kellett töltenie – a leggyakrabban a Rákóczi úti József főherceg szálló vendége volt.³² Ennek ellenére rendszeresen Bécsben tartózkodott, mivel nem érezte elég otthonosan magát a magyar fővárosban, és állandó lakás bérlésére, vásárlására nem volt pénze.

Mint láttuk, az 1930-as évek elejére többé-kevésbé – leginkább Magyarország gáláns magatartása révén – rendeződött a tábornok anyagi helyzete. A húszas évekkel járó állandó hercehurca, valamint az előrehaladott életkor, végül pedig a háborús fáradalmak azonban lassan felőrölték a vezérezredest szervezetét. A stressz következtében egészségi állapota megrendült, szívgyengeség, és erős érzelmesedés, valamint *angina pectoris* alakult ki nála. Mindezek miatt már 1934 második félévében „riasztó hírek érkeztek” a tábornok egészségi állapotáról.³³ A vezérezredest szíve pedig egyre kevésbé bírta a Bécs–Budapest közötti ingázás terhét. Az osztrák–magyar haderő egyik legfőbb krónikása, utóbb pedig a Wehrmacht gyalogsági tábornoka, Glaise-Horstenau egyik feljegyzése szerint, amikor 1934-ben utoljára találkozott Arzcal, a tábornok így köszönt el tőle: „Most Budapestre utazom, hogy ott haljak meg. Heil Hitler!” Az örökké cinikus, és meggyőződéses náciává váló egykori vezérkari tiszt szerint Arz „erdélyi szászként lelkesedett a Német Birodalom új vezetőjéért. Bárcsak gondolhatta volna, hogy a Führer rezsimjének bukása honfitársi közösségének bukását eredményezi!”³⁴

³² Bár Arz magyar lakos lett, bécsi lakcíméről nem jelentette ki magát, és ez csak halála után történt meg. Hogy véglegesen nem telepedett le Budapesten, halotti értesítője is bizonyítja, ahol bécsi lakcímét is feltüntette a család a kondoleálók számára. WSA, Meldeunterlagen.

³³ *Függetlenség* (1935. VII. 2.) III. évf. 147. szám 4. *Magyarország* (1935. VII. 2.) XVI. évf. 147. szám 5. Érdemes megfigyelni, hogy sajtó görcsösen kereste Arz magyar mivoltának pontjait, pl. azt állították, hogy a tábornok 12 évet töltött a magyar fővárosban. Mi több, bécsi lakcíméről csak halála után tudósítottak.

³⁴ Edmund GLAISE-HORSTENAU: *Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau*. Band I. K. u. k. Generalstabsoffizier und Historiker. Eingeleitet und herausgegeben von Peter BROUCEK. Wien–Köln–Graz, Hermann Böhlhaus Nachf., 1980. 397. Glaise-Horstenau feljegyzésén kívül azonban nincsen más utalás arra, hogy az agg Arz szimpatizált-e a náci rezsimmel. A tábornok még élő rokonai erre vonatkozó kérdésemre tagadó választ adtak, amelyet megerősít a vezérezredest Habsburg-dinasztiához való hűsége, valamint szellemi hagyatékának demokratikus, a népek megbékélésére irányuló programja. Emellett pedig a család történelmét is végigkísérte egyfajta szellemi tartást tanúsító hozzáállás, így az Arzok – dinasztiahűségük ellenére – mindvégig megtagadták a katolicizmusra való konverziót. Helmuth Arz von Straussenburg megjegyzése alapján.

A tábornok Bécsben 1935 áprilisában tartózkodott utoljára. Ekkor Glaise-Hors-tenau visszaemlékezése szerint ezeket mondta: „Hogy miként vagyok? Nem jól, angina pectoris. Csak hogy tudjátok, ha valamit hallanátok rólam. De beszéljünk érdekesebb dolgokról!”³⁵ Röviddel ezután a Budapest utcáin bandukoló vezérezredest kérdezték: „Hová megy, Excellenciád?” Arz könnyedén válaszolt: „Számomra a világon nincs többé hely, befekszem a helyőrségi kórházba, hogy meghaljak!”³⁶

A beteg generálist a Gyáli úti helyőrségi kórházban kezelték, ahol „egy kopár különszobában, egyszerű, fehér katonai vaságyon” ápolták.³⁷ Betegágyánál 1935 májusában a budapesti látogatásán tartózkodó August von Mackensen is felkereste, majd egy hónappal később Horthy Miklós kormányzó is meglátogatta. A gyengélkedő Arz így azt is megérhette, hogy Németország 1935 áprilisában bevezette az általános hadkötelezettséget, valamint felrúgta a versailles-i békeszerződés katonai korlátozásait.

1935 júniusában az orvosok feladták a reményt, hogy a vezérezredest még felépül, rendszeres injekciókkal azonban sikerült szenvedéseit enyhíteni.³⁸ A tábornok haláltusája végül 1935. július 1-jén, hétfőn délelőtt fél tizenkettőkor ért véget a kórházban.³⁹

Július 3-án Gömbös Gyula miniszterelnök táviratban fordult a tábornok özvegyéhez: „Mély megilletődéssel vettem a szomorú hírt, amely strauszenburgi Arz Arthur báró nyugalmazott vezérezredestnek, az Osztrák–Magyar Monarchia legutolsó volt vezérkari főnökének, Kegyelmes Asszonyom szeretett férjének, hosszas szenvedés után bekövetkezett gyászos elhunytát jelenti. Engedje meg Nagyméltóságú Asszonyom, hogy a szomorú veszteség felett érzett mélységes fájdalomban úgy a saját magam, mint a magyar királyi kormány, a magyar királyi honvédség nevében is őszintén érzett, igaz részvétemnek adhassak kifejezést.”⁴⁰ Ugyanezen nap az országgyűlés felsőháza is jegyzőkönyvben örökítette meg Arz emlékét; a tábornok méltatása azonban csak egy rövid és visszhang nélküli elnöki beszédben történt meg.⁴¹

A temetésre július 4-én, csütörtök este hat órakor került sor a Kerepesi úti temetőben. Az alkalom még a heti filmhíradóban is helyet kapott, mintegy percnyi hosszú-

³⁵ *Reichspost* (1935. VII. 2.) Nr. 180. 6.

³⁶ Uo. 6.

³⁷ *Magyarság* (1935. VII. 2.) XVI. évf. 147. szám 5.

³⁸ *Neue Freie Presse* (1935. VII. 2.) Nr. 25432. 4.

³⁹ MNL K 428. a) sorozat Magyar Távirati Iroda Napi hírek, napi tudósítások. (1935. VII. 1.) „Strauszenburgi báró Arz Arthur dr. nyugalmazott vezérezredest hosszú és kínos szenvedés után ma délelőtt fél 12 órakor Budapesten elhunyt.”

⁴⁰ *Függetlenség* (1935. VII. 3.) III. évf. 148. szám 2.

⁴¹ *Főrendiházi, illetve Felsőházi Naplók*. Budapest, Athenaeum, 1861–1942. 1936. I. 183.

ságú, ám kommentár nélküli tudósításban.⁴² A tábornokot a Magyar Királyi Honvédség nagy katonai pompa közepette kísérte utolsó útjára. Arz fekete érckoporsóját a Katonai Mária Terézia Rend vörös-fehér színű díszes leple borította, a tetején a vezérezredes díszcsákóját helyezték el.⁴³ Jóllehet a koporsót valósággal elborították a koszorúk és virágcsokrok, a szertartáson érezhető volt, hogy az elhunyt egy letűnt, kontinuum nélkül maradt világ vezéralakja volt. A magyar kormányt – Gömbös képviselőjében – Sztójay (akkori nevén: Sztojakovics) Döme képviselte, jelen voltak még Kozma Miklós belügyminiszter és Bárczy István államtitkár. Ausztriát Emil Fey közbiztonsági miniszter, valamint Leopold Hennem nagykövet képviselte. Az osztrák hadsereg legmagasabb rangú képviselője Stümpfel vezérőrnagy volt. Német részről a szinte félistenként tisztelt Mackensen tábornagy fia, Georg von Mackensen volt jelen, aki ekkor budapesti nagykövet volt. Blomberg hadügyminiszter képviselőjében pedig von Reichenau tábornok vett részt a ceremónián, a hadsereget pedig Guhr ezredes képviselte, aki annak a 157. gyalogezrednek volt a parancsnoka, amely a néhai tábornok főnöksége alatt állt.⁴⁴ Az egyik osztrák lap tudósítója szerint „ilyen katonai gyászpompával temették el a vezérezredest, amelyet Budapest a világháború vége óta nem látott”.⁴⁵ A temetésen egy gyalog-díszzászlóalj mellett egy fél huszárezred, valamint egy tarackos üteg vonult fel. A temetésen részt vett Oskar Regele ezredes, katonai attasé is, aki később Arz életrajzírója lett. A Budapestre akkreditált katonadiplomáták közül az olasz, angol, román, francia, csehszlovák attasé vett részt a szertartáson, ugyanakkor a német és az amerikai nem.⁴⁶

A gyászszertartást Baliko Lajos evangélikus tábori lelkész celebrálta, a temetési menetet pedig Somkuthy József altábornagy, magyar vezérkari főnök vezette fel. A vezérezredes koporsóját hatlovas ágyútalppal szállították a sírhoz, majd a Himnusz hangjai mellett eresztették a földre. Ezután ágyúlövésekkel tisztelegtek a tábornok előtt. Természetesen a „Gott, erhalte” eljátszására, amely a vezérezredes életpályájához és lojalitásához sokkal inkább méltó lett volna, a harmincas évek Magyarországon már nem kerülhetett sor.

Az Arz temetése körüli aktusok és híradások világosan érzékeltetik a korábban elmondottakat, vagyis, hogy a tábornok hazáját vesztett, hontalan emberként halt meg. Bár az egyik érzelmes nekrológ szerint a vezérezredes „szívében magyar volt,

⁴² <http://filmhíradok.nava.hu/watch.php?id=1517> (Látogatva: 2015. június 8.)

⁴³ *Függetlenség* (1935. VII. 5.) III. évf. 150. szám 2. A temetésre vonatkozó további adatok is innen származnak.

⁴⁴ Ez nem tényleges beosztást, hanem honoris causa kitüntetést jelentett.

⁴⁵ *Tages-Post* (1935. VII. 5.) Nr. 153. 2.

⁴⁶ HIM-HL B/215. 428.

és élete utolsó szakaszának drámai fordulatával állampolgárságával is magyar lett”,⁴⁷ a tábornok szellemi hagyatéka bizonyítja, hogy a valóságban csak adminisztratív szempontból vált magyarrá. Az újságírók zavarát csak tovább növelte, hogy nem vették számításba: a trianoni békeszerződés ratifikálásáig Arz *de iure* magyar állampolgár volt, majd néhány éves intermezzót követően ismét azzá vált; vagyis életének csak mintegy 1/20 részében volt idegen állampolgár.

„Arz halálával egy valódi osztrák sors teljesedett be: az erdélyi szászt, aki életének nagyobbik részét Bécsben töltötte, magyar földben helyezték végső nyugalomra.”⁴⁸

A tábornok megpróbáltatásai azonban még a halál után sem értek teljesen véget: sok más síremlékhez hasonlóan Budapest 1944–45. évi ostromakor a vezérezredes obeliszkje is megsínylette a harcokat; néhány golyónyom ma is megfigyelhető rajta. És ha mindez nem lett volna elég, az 1950-es évek elején lefolytatott temetőrendezés-kor a bolsevik rezsim méltatlannak ítélte Arzot, hogy a nemzeti sírkertben nyugodjék,⁴⁹ ezért exhumálás után az Új Köztemető 84-es parcellája lett a vezérezredes utolsó – és remélhetőleg most már végső – nyughelye.

Arz ágán kihalt a strausenburgi család. Szimbolikus azonban, hogy az általa unokaöccsére ruházott nemesi pecsétgyűrű 1945-ben szintén elveszett, amikor Herbert Arz von Straussenburg szovjet hadifogságba esett.⁵⁰

⁴⁷ *Magyarság* (1935. VII. 2.) XVI. évf. 147. szám 5.

⁴⁸ Rudolf KISZLING: Berühmte Generale der Siebenbürger Sachsen. *Südostdeutsche Vierteljahresblätter* 1962. Nr. 4. 234.

⁴⁹ Ebben azonban elsősorban Arz német származása és nem az „imperialista világháborúban” játszott szerepe lehetett elsődleges, mert pl. Szurmay Sándor vagy Nagy Pál tábornokok síremlékét nem helyezték át.

⁵⁰ Nevezett szíves közlése alapján.